

zâtına yaklaşmasına ilişkin en yüce remizleri görmüş, iffetin en yüksek derecesindeki aşkı, Allah aşkını ve O'na kavuşma şevkini bu hikâye ile sembolleştirmiştir. İbnü'l-Fârz'ın divanında Leylâ el-Âmiriyye ile Necid çölleri çokça zikredilmiştir. Daha sonra Fars ve Türk şairlerinin yazdığı, binlerce beyitten meydana gelen Leylâ ile Mecnûn kıssaları tasavvufun yanı sıra tarikatların sırları ve sembollerine medar olmuştur (Nallino, s. 122).

Bunların dışında değişik kabilelerden pek çok Uzrî âşık ile mâşukaları, bunlara dair hikâye ve gazeller çeşitli eserlerde söz konusu edilmiştir. Reyvâ bint Gıtrîf es-Sülemiyye'nin aşkıdan ölen Utbe b. Hubâb el-Ensârî, Reyvâ bint Mes'ûd'un aşkıdan ölen Simme b. Abdullah, Hubeyşe bint Sa'd'ın aşkı yüzünden öldürülen Abdullah b. Alkame b. Zûrâre, Cennûb bint Kays'ın aşkıdan yirmi sekiz yaşında ölen Mâlik b. Hâris, Meylâ bint Übeyy'in aşkı yüzünden ölen Kâ'b b. Mâlik, Tevbe b. Humeyyir-Leylâ el-Ahyeliyye aşkı, Vezzâhu'l-Yemenî-Ravza el-Kindiyye aşkı, Yezîd b. Tasriyye-Vahşiyye aşkı, ayrıca şiirlerinde affif aşkı terennüm eden, ancak sevgilileri tesbit edilemeyen âşiklara dair pek çok şiir ve hikâye anılan eserlerde geçmektedir. Bu tür aşk tecrübeleri ve ilgili şiir ürünleri fukaha, kurrâ ve zâhidler muhitine de yansımıştır. Abdullah b. Mes'ûd'un kardeşi Utbe'nin torunu, fukahâ-i seb'adan Ubeydullah b. Abdullah boşadığı kansı için affif aşkının ıstırabını dile getiren şiirler yazmış, "Kass" (zâhid) lakabıyla tanınan Mekkelî fakih, kârî ve zâhid Abdullah b. Abdurrahman, Sellâme adlı bir şarkıcı kadına âşık olmuş, ona duyduğu iffetli aşkı dile getiren şiirler yazmış, uhrevî vuslatı kirlenmemek için mâşukasının dünyevî vuslat talebini kabul etmemiştir (Veşşâ, s. 84-85). Bu tür aşkta âşikları iffete sevkeden sebepler arasında Allah korkusu, cennette hürî umudu, vuslatla aşkın sona ermesi ihtimali, sevgilisini utanç verici bir konuma düşürme endişesi, soylu davranış, iffetin lezzetini maddî tatmin lezzetinden daha üstün görme, övünülecek bir isim bırakma gibi etkenler bulunur (Kehhâle, s. 229-230). Amca kızı Esmâ'nın aşkıdan ölen Murakkış el-Ekber (Amr / Avf b. Sa'd), Able'nin âşığı Antere, Meylân'ın âşığı Muhabbel (Rebî' b. Mâlik) es-Sa'dî, Hind'in âşığı Abdullah b. Aclân çektikleri aşk ıstırabını dile getiren şiirleriyle Câhiliye devrinde Uzrî aşkın nüvesini oluşturan başlıca şairlerdir.

Uzrî âşikların ortak yanları, ölünceye kadar sadece tek kadına vefalı ve sadık bi-

rer âşık olarak aşkları uğrunda çektikleri ıstırapları iffet ölçüsü dahilinde şiirlerinde dile getirmeleridir. Bunun yanında üslûp bakımından benzer şiirler ortaya koyduklarından şiirleri birbirine karıştırılmış, meselâ Cemil b. Ma'mer, Kays b. Mülevvah (Mecnûn) ve Kays b. Zerîh'in şiirleri birbirine nisbet edilmiştir. Aynı şekilde bunların hikâyeleri de birbirine benzemektedir.

Emevîler zamanında gelişen ve yayılan Uzrî aşkın uzantısı şeklinde Abbâsiler devrinin şehir toplumunda saray aşkı diye anılan, saraya mensup gençlerin iffet ve edep dahilinde yaşadıkları aşk tecrübelerine dayanan aşk türü de Uzrî aşk sayılmıştır. Mâşukanın baskısı, üstünlüğü, aşkın ahlâkî değeri gibi unsurlar bu tür aşk anlayışına eklenmiştir. Başta İbnü'l-Ahnef olmak üzere bazı şehirli Abbâsî şairlerinin gazellerinde bu aşk anlayışı dile getirilmiştir.

Aşk teorisine ve Uzrî aşka dair çok sayıda çağdaş eserden bazıları şunlardır. A. K. Kinany, *The Development of Gazel* (Dımaşk 1951); Müsâ Süleyman, *el-Hubbü'l-'Uzrî* (Beirut 1954); Cemâleddin er-Remâdî, *Şu'arâ'ü'l-hub* (Kahire 1960); Sâdık Celâl el-Azm, *Fî'l-hub ve'l-hubbü'l-'Uzrî* (Beirut 1968); Mustafa Abdül-vâhid, *Dirâsâtü'l-hub fî'l-edebî'l-'Arabî* (I-II, Kahire 1972); T. L. Djedidi, *La poésie amoureuse* (Cezayir 1974); A. E. Khairallah, *Love, Madress and Poetry* (Beirut 1980); Yûsuf İd, *Divânü'l-'Uzriyyîn* (Beirut 1413/1992); Abdülmuîn el-Mellûhî, *el-Hub beyne'l-müslimîn ve'n-naşârâ* (Beirut 1993); Şevkî Dayf, *el-Hubbü'l-'Uzrî 'inde'l-'Arab* (Kahire 1999); Stefan Leder, *The 'Udhri Narrative in Arabic Literature* (Wiesbaden 2004); Malek Chelbel, *Encyclopedie de l'amour en Islâm* (Paris 1995); Zekî Mübârek, *el-'Uşşâku's-selâşe* (Kahire, ts. [Dârü'l-maârif]).

BİBLİYOGRAFYA :

Cemil, *Divânü Cemilî Büseyne*, Beirut, ts. (Dâru Sâdır), s. 5-12; a.e. (nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb), Beirut 1412/1992, neşredenin girişi, s. 9-19; İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, Beirut 1964, I, 346; Veşşâ, *el-Müveşşâ* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beirut 1990, tür.yer.; Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc, *Meşârî'u'l-'uşşâk*, İstanbul 1301, tür.yer.; İbn Ebû Hacle, *Divânü'l-şâbâbe* (nşr. M. Zağlûl Sellâm), İskenderiye 1977, s. 305-349, ayrıca bk. tür.yer.; Dâvûd-i Antâkî, *Tezînü'l-esvâk*, Bulak 1291, tür.yer.; C. Nallino, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabîyye* (nşr. M. Nallino), Kahire 1954, s. 122; J.-C. Vadet, *L'esprit courtois en orient dans les cinq premiers siècles de l'hégire*, Paris 1968, s. 353-378; Şükrî Faysal, *Te'avvürü'l-gazel beyne'l-Câhiliyye ve'l-Islâm min İmrî'l-kays ilâ İbn Ebi Reb'â*, Beirut 1982, s. 280-289; Hristû Necm, *Cemilü Büseyne ve'l-hubbü'l-'uzrî*, Beirut 1402/1982, s. 57-71, ayrıca bk. tür.yer.; Blachère, *Târîhu'l-edeb*, s. 771-784; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*,

II, 359-367; Ömer Rızâ Kehhâle, *el-Hub*, Beirut 1404/1984, s. 223-238; Yûsuf İd, *Divânü'l-'Uzriyyîn: Cemil b. Ma'mer, Kays b. el-Mülevvah, Kays b. Zerîh*, Beirut 1413/1992, s. 3-12, 187-189, 367-368; Adnân Zekî Dervîş, *Şerhu Divânü Cemilî Büseyne*, Beirut 1994, s. 7-16; Mihâil Mes'ûd, *Cemil b. Ma'mer: Ra'idü'l-hubbü'l-'Uzrî: Dirâse ve muhtârât*, Beirut 1414/1994, s. 5-65; Tâhâ Hüseyin, *Hadîşü'l-erbi'â'*, Kahire 1997, s. 179-321; Âdil Kâmil el-Âlûsî, *el-Hub 'inde'l-'Arab*, Beirut 1999, s. 183-207; Abdüllatif Şerâre, *Felsefetu'l-hub 'inde'l-'Arab*, Beirut, ts. (Dâru mektebeti'l-hayât), s. 91-117; R. Jacobi, "'Udhri Poetry", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, II, 789-791.

İSMAİL DURMUŞ

UZUN HASAN

(ö. 882/1478)

Akkoyunlu hükümdarı
(1452-1478).

Akkoyunlu kaynaklarına göre 828 Rebî-ülevvel veya Rebîülâhîrinde (Şubat-Mart 1425) doğdu. Babası Akkoyunlu Devleti'nin kurucusu Karayülük Osman Bey'in oğullarından Ali Bey, annesi Karayülük Osman Bey'in ağabeyi Pîr Ali Bey'in kızı Saray (Sâre) Hatun'dur. İyi bir eğitim gördüğü, babasının taht için mücadelesi ve askerî faaliyetleri sırasında ona zaman zaman vekâlet ettiği bilinmektedir. Henüz on bir yaşında iken sefere çıkan babasının yerine Diyarbakir'de (Âmid) muhafaza ile görevlendirildi. Ardından muhtemelen idarî bölge olarak kendisine verilen Harput'a döndü. Memlûkler'le anlaşılan babasının isteğine rağmen Harput'u onlara teslim etmedi. Bu hareketinin tepkiye yol açacağını düşünüp Erzincan hâkimi olan amcası Yâkub Bey'in yanına gitmeye karar verdi. Amcası ona hizmetinde bulunması halinde Karahisar'ı vereceğini vaad etmişti. Fakat diğer amcası Hamza Bey'in Irak hükümdarı Karakoyunlu İsfahan Mirza'yı Mardin yakınlarında yendikten (5 Zilhicce 840 / 10 Haziran 1437) sonra Diyarbakir'e yürüyeceği haberi gelince babası tarafından çağrıldı ve kararından vazgeçerek Diyarbakir'e gitti.

Buraya geldikten üç gün sonra Hamza Bey şehri kuşattı. Bunun üzerine şehirden kaçıp Erzincan yöresinde babası ve ağabeyleriyle buluştu. Bir süre Erzincan'da amcası Yâkub Bey'in yanında kaldı. Ebû Bekr-i Tihriânî, bu sırada on iki-on üç yaşlarındaki Hasan Bey'in mavi bezden tek bir elbise ile bir kepeneği ve bir de atı olduğunu, atının yemini teminde güçlük çektiği için ekseriyetle yaya gitmek zorunda kaldığını bildirir. Bununla beraber amca-

sının hizmetinde zamanla ön plana çıktı ve Yâkub Bey onu Erzincan'ın kuzeyindeki Şiran yöresini yağma eden oğlu Câfer Bey'e karşı gönderdi. Hasan Bey amcasının oğlu Câfer'i yenerek Rum ülkesine (Osmanlılar) gitmeye mecbur bıraktı. Ardından ağabeyi Cihangir'in Halep'e gelmesi yolundaki teklifini kabul etti. İki kardeş Kahire'ye giderek amcaları Hamza ile mücadele edebilmek için Sultan Çakmak'tan yardım istedi. Çakmak onlara hil'atler giydirip 3000 altın verdi, Urfa yöresini Cihangir'e iktâ etti. Hasan Bey kardeşiyle beraber Mardin yöresini yağmaladı, Ergani'ye akınlarda bulundu (842-843/1439-1440). On beş yaşında iken amcası Muhammed'in kızı Selçuk Şah Begüm ile evlendirildi. Bu sırada göçebe Araplar'ın Ca'ber'i kuşattıkları haber alındı. Ca'ber'i Cihangir Mirza adına Emirli Ömer Bey idare ediyordu. Ömer Bey'e önce Hasan Bey, ardından Cihangir Mirza yardıma gitti. Araplar sayıca çok olmalarına rağmen yenildiler. Bunun üzerine Cihangir Mirza Urfa'ya döndü, Hasan Bey ise Ca'ber'in idaresini eline alarak orada kaldı.

Bu hadiseden biraz sonra Hamza Bey Diyarbakir'de vefat etti (Receb 848 / Ekim 1444). Erkek evladı olmadığından Cihangir Mirza Akkoyunlular'ın başına geçti, Hasan Bey de Ca'ber'den onun yanına geldi. Ancak Urban'ın tekrar Ca'ber'e yürüdüğü haberi üzerine 400 atlı ile baskın yapıp onları dağıttı. Ardından Cihangir kendisine Ergani'yi verdi. Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah'ın 854'te (1450) Erzincan'a ordu gönderip burayı alması Cihangir ile Hasan Bey'in arasının açılmasına yol açtı. Cihangir'in Cihan Şah ile barış yapmasına (856/1452) karşı çıkan Hasan Bey onun hizmetinden ayrıldı. Kendi başına hareket ederek Cihan Şah'ın Çağataylılar'la meşgul olmasından faydalandı ve Erzincan'a girdi, buranın hâkimi Kılıcarslan Bey'in oğlunu ve nökerlerini esir aldı. Van gölü çevresindeki Karakoyunlu topraklarına akınlar yaptı ve amcası Mazgirt hâkimi Kasım Bey'in kuvvetini zayıflattı. Bütün bu faaliyetler onu Akkoyunlu hânedanının en büyük şahsiyeti durumuna yükseltti. Hasan Bey, Çemişgezek hâkimi Şeyh Hasan'ı kendine tâbi kılmak amacıyla o yörede bulunduğu sırada Cihangir'in Diyarbakir'den ayrılıp Karacadağ'a gittiğini haber alınca eski bir elbise giyerek kırk nökeriyle birlikte süratle şehrin önüne geldi ve kapıcıları kandırıp içeri girdi; burayı kolayca ele geçirdi (Ramazan 856 / Eylül 1452). Bunu duyan Cihangir Mirza da Mardin'e gitmek-

ten başka çare bulamadı. Akkoyunlular, artık Karakoyunlu Cihan Şah'a karşı koyabilecek Hasan Bey gibi büyük bir şahsiyete kavuşmuştu.

Uzun Hasan böylece Akkoyunlu tahtını ele geçirip "ulu bey" olduktan sonra ağabeyi Cihangir ile diğer kardeşi Üveys'e kendi hâkimiyetini kabul ettirmek için onlarla mücadeleye başladı; Urfa'yı (Ruha) Üveys'in elinden aldıysa da Mardin'i ele geçiremedi. Ağabeyi ile çatışmaların ardından anesi Saray Hatun'un araya girmesiyle barıştı. Ancak bu barış fazla devam etmedi ve Cihangir'in Hasan Bey'i metbu tanıması mücadelenin uzun sürmesine yol açtı. Hasan Bey, Karakoyunlular'ın idaresindeki Erzurum ve Bayburt yörelerini de yağmaladı. Bu hareketler onun kuvvetini ve şöhretini daha da arttırdı, hânedan mensuplarının pek çoğu idaresi altına girdi. Cihangir Mirza da Hasan Bey'in baskılarına dayanmayıp Cihan Şah'tan yardım istedi. Cihan Şah, Akkoyunlu elinin padişahlığını ona verdi ve Erzincan'ı da kendisine iktâ etti; yanına asker katarak Erzincan'a gönderdi. Hasan Bey, Cihangir'e destek veren Karakoyunlu ordusunu Diyarbakir'e yakın bir yerde karşıladı. Hasan Bey'in yanında kardeşi Cihan Şah, Karayülük Osman Bey'in torunu Hurşid Bey, Murad Bey oğlu Rüstem Bey, Pilten Bey'in oğlu İskender Bey, Halil oğlu Siyavuş Bey de bulunuyordu. Hasan Bey Karakoyunlu ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı (Receb 861 / Haziran 1457). Zaferden sonra Cihangir'in emir ve askerlerinin çoğu Hasan Bey'in hizmetine girdi. Cihangir de kardeşini metbu tanıdı ve oğullarından Ali Han Mirza'yı ona yolladı. Bu savaş Hasan Bey'in mevkiini ve hükümdarlığını iyice kuvvetlendirdi. Erzincan'ın idaresini amcasının oğlu Hurşid Bey'e veren Hasan Bey 862'de (1458) Gürcistan'a karşı sefere çıktı ve Tiflis'i yağmalayıp altı kaleyi ele geçirdi. 866'da (1461-62) ikinci bir sefer daha düzenledi. Fakat 865'te (1461) Fâtih Sultan Mehmed'in Trabzon'u fethedip Komnenler'in saltanatına son vermesini engelleyemedi. O da dedesi Karayülük Osman Bey gibi Komnenler'den bir kıza (Despina Hatun / Teodora) evlenmişti. Oğullarından Maksud'un Trabzonlu prensesten doğduğu söylenir.

866'da (1462) Hisnikeyfâ (Hasankeyf) şehrini ele geçiren ve buradaki Eyyübî Devleti'ne son veren Hasan Bey aynı yıl Duharlı oymağının elindeki Bayburt'u da ülkesine kattı; Karamanoğlu İshak Bey'in 869'da (1464-65) Karaman ilini almasına yardımcı oldu. Bu yılın sonlarında Dulkadir ülkesine girdi ve Melik Arslan'ı Harput'u

kendisine teslim etmeye mecbur bıraktı. İbn Tağrıberdi'ye göre Hasan Bey, Gerger Kalesi'ni Memlük sultanına teslim etmesine karşılık Harput'u ele geçirmek için Hoşkadem'in gizlice muvafakatını almıştı. Bu başarılarıyla İspir'den Urfa'ya, Şebinkarahisar'dan Siirt'e kadar uzanan bölgeyi Akkoyunlu ülkesi haline getirdi. Akkoyunlu sınırı doğuda Erzurum ve Ahlat'ın batısından geçiyordu. Ancak Karakoyunlu Hükümdarı Cihan Şah bu durumu kabullenmedi, Uzun Hasan'ı kendisine bağlı olması gereken bir bey diye görüyordu. 872'de (1467) kalabalık bir ordu ile Hasan Bey'in üzerine yürüdü. Ekim ayı gelip soğuklar başladığından beylerde ve askerlerde ülkelerine dönme arzusu baş gösterdi. Ancak askerini dağıtarak gelecek baharda yeniden sefere çıkmak için Bingöl-Sancak mevkiine vardığında Hasan Bey'in âni baskınına uğradı. Ordusundan 6000 kişi seçen Hasan Bey kuşluk vakti iki cepheden Cihan Şah'ın ordugâhına saldırdı. Cihan Şah kaçmaya çalışırken öldürüldü. İki oğlu Muhammed ile Yûsuf ve bütün beyleri esir alındı (12 Rebülâhîr 872 / 10 Kasım 1467). Bu zafer bir devletin çöküşü, diğer bir devletin doğuşu anlamına geliyordu.

Hasan Bey, Cihan Şah'ın oğlu Muhammed'i öldürttüktan sonra Diyarbakir'e döndü. Komşu devletlere zaferini bildiren mektuplar gönderdi. Doğu Anadolu ile Irak'taki Karakoyunlu görevlilerini itaate davet etti. Onlardan birçoğu emri altına girdi. Bu arada Karakoyunlular'ın Bağdat valisi Alpavut (Alpagot) Pîr Muhammed Bey ile Bağdat halkı da Hasan Bey'i hükümdar kabul ettiklerini bildirdiler. Bunun üzerine Hasan Bey 3000 kişilik bir kuvvetin başında oğlu Uğurlu Muhammed'i Bağdat taraflarına yolladı. Fakat Uğurlu Muhammed, Bağdat valisinin kendisine düşmanca davrandığını babasına bildirdi. O da baharın ilk günlerinde Bağdat'a gelip şehri kırk gün kuşattı (872/1468). Bu esnada Karakoyunlu Hükümdarı Hasan Ali'nin faaliyetlerine dair haberler geldiğinden kuşatmayı kaldırıp Azerbaycan'a yöneldi. Savaşmak için Merend'e gelen Hasan Ali'nin ordusunu bozguna uğrattı (Safer 873 / Eylül 1468). Bu arada Hasan Ali'nin daha önce yardıma çağırıldığı Çağatay Hükümdarı Ebû Said Mirza Han da kalabalık bir orduyla Azerbaycan'a gelmişti. Hasan Bey, Ebû Said'e Azerbaycan ve Arran hariç İran'ın diğer bölgelerinin kendisinde kalabileceğini bildirdiyse de bu teklif kabul görmedi. Bunun üzerine Akkoyunlular, Çağatay ordusuna saldırıp boz-

guna uğrattılar (15 Receb 873 / 29 Ocak 1469); esir aldıkları Ebû Said'in hayatına son verdiler. Hasan Ali Hemedan'a kaçtıysa da Uğurlu Muhammed tarafından şehrin önündeki düzlükte mağlûp edilerek öldürüldü (Şevval 873 / Nisan-Mayıs 1469). Cihan Şah'ın Hasan Bey tarafından gözlerine mil çekilen oğlu Ebû Yûsuf Mirza dirliği olan Fars'a kaçıyordu. Burada bir beylik kurmak istedi, fakat bu girişimi hayatını yitirmesine yol açtı. Böylece Karakoyunlu Devleti tamamen sona erdi; Bağdat da Akkoyunlu idaresine katıldı. Anadolu'da Ahlat ve el-Cezîre (Cizre) hânedana mensup Koç Bayındır Bey, Muş yine hânedandan Pilten Bey oğlu Halil, Bitlis de uzun bir kuşatmanın ardından Biçen oğlu Süleyman Bey tarafından zaptedildi (1473). Böylece devletin sınırları batıda Sivas'a bağlı Suşehri'nden Kirman'ın Narmasîr şehrine uzanıyordu. Akkoyunlu Devleti, Karakoyunlu Devleti'nden daha geniş topraklara sahip oldu. Başşehir Tebriz'di. Hasan Bey, Bağdat'ı zaptetmek için 872 (1468) baharında ayrıldığı doğum yeri Diyarbekir'i bir daha göremedi.

Karakoyunlu elini meydana getiren hemen bütün oymakları hizmetine alan Hasan Bey, Gîlân ve Mâzenderan'daki küçük devletleri de kendisine tâbi kıldı. Timurlu Şâhruh'un oğlu Baysungur'un torunu olan Yâdigâr Muhammed Mirza'yı Horasan hükümdarı ilân etti (Şâban 873 / Şubat 1469). Fakat Yâdigâr Muhammed yine aynı hânedandan Hüseyin Baykara karşısında tah-tını ve hayatını kaybetti (1471). Bunun üzerine Hasan Bey, Hüseyin Baykara'nın hükümdarlığını tanıyarak Horasan'da hâkimiyet kurmak veya nüfuz tesis etmek arzusundan vazgeçti. 877'de (1472) Gürcistan'a üçüncü defa sefere çıktı. Samtzkhe'ye girip başta Alskur olmak üzere bütün bölgeyi istilâ etti ve çok sayıda ganimet ve esirle geri döndü. Kazandığı başarılarından dolayı Hasan Bey kendisinin yenilmez bir hükümdar olduğuna inanmıştı. En ciddi rakip olarak da Osmanlılar'ı görüyordu. Zira Akkoyunlular'la akrabalık bağı bulunan Trabzon Rum Devleti'nin Fâtih Sultan Mehmed tarafından ortadan kaldırılmasını hazmedememişti. Hatta annesi Saray Hatun'u araya koyup diplomatik girişimde dahi bulunmuştu.

Sonunda Hasan Bey iyice güçlendiğinden Karamanoğulları'na destek çıkarak Osmanlılar'la mücadelenin kapılarını araladı. 876'da (1471-72) ülkelerinden çıkarılan Karaman oğlu Pîr Ahmed Bey'le Kasım Bey'i himayesine aldı ve bunu önemli bir fırsat saydı. 20.000 kişilik bir orduyu on-

larla birlikte Karaman iline gönderdi. Ordunun başında büyük kumandanlardan Ömer Bey'le hânedandan Yûsufça Mirza vardı. Bu ordu önce büyük ve mâmur bir şehir olan Tokat'ı görülmemiş şekilde yağma ve tahrip etti. Ömer Bey buradan ülkesine geri döndü, fakat Akkoyunlu birlikleri Karaman iline girdi, onlarla savaşılmayacağını anlayan Karaman Valisi Şehzade Mustafa Afyonkarahisar'a çekildi. Ancak daha sonra Anadolu Beylerbeyi Dâvud Paşa ile birlikte Beyşehir-Akşehir arasındaki Eflâtunpınarı'nda Yûsufça Mirza'yı ağır bir yenilgiye uğrattı. Yûsufça Mirza ile beraber bazı mirzalar ve beyler esir alındı (877/1472). Pîr Ahmed Bey ile Candaroğulları'ndan Kızıl Ahmed Bey savaş meydanından kaçarak Hasan Bey'in yanına döndüler, Kasım Bey de İçel'e gitti. Bu hadise yüzünden Osmanlı-Akkoyunlu savaşı başladı. Fâtih Sultan Mehmed büyük bir ordu ile Hasan Bey'in üzerine yürüdü. Osmanlı ordusunda çok sayıda top ve tüfek vardı. Hasan Bey'in öncül birlikleri Osmanlı öncül kuvvetlerini yenilgiye uğrattı-larsa da asıl savaş Otlukbeli'nde Başkent sahasında cereyan etti. Hasan Bey ağır bir bozguna uğradı (16 Rebîülevvel 878 / 11 Ağustos 1473). Kirman valisi olan oğlu Zeynel Mirza savaş meydanında kaldı. Osmanlılar'ın savaşı kazanmasında ateşli silâhların büyük rolü olmuştu.

Aslında Hasan Bey de ateşli silâhların önemini anlamış, bu silâhları elde etmek için 1472'de Hacı Muhammed'i elçi olarak Venedikliler'e yollamıştı. Osmanlılar'la sekiz dokuz yıldan beri savaş halinde bulunan Venedikliler, Hasan Bey'e 1473 Şubatında gemilerle ateşli silâhlar gönderdiler. Bu silâhlar on altı top ve 1000 tüfekten ibaretti. Fakat bunlar Hasan Bey'in eline ulaşmadı. Osmanlılar karşısında uğradığı yenilgi ona büyük itibar kaybettirdi. Giderek devlet işlerinden uzaklaştı. Özellikle onun, karısı Selçuk Şah Begüm'ün tesiri altında kaldığı açıkça belirtilir. Selçuk Şah Begüm, Karayülük Osman Bey'in oğullarından Kör Muhammed'in kızıydı. Hasan Bey'e işlerinde yardımcı oluyor ve ona isteklerinin çoğunu kabul ettiriyordu. En büyük oğlu Halil'i veliaht ilân ettirmişti. Buna karşılık Eğil beyinin kızından doğmuş olan Uğurlu Muhammed savaşçı vasfıyla öne çıkmıştı. Bağdat Valisi Maksud Mirza ile Urfa Valisi Üveys Bey, Hasan Bey'den sonra Uğurlu Muhammed'in hükümdar olmasını istiyordu. Hasan Bey'in öz kardeşi olan Üveys ağabeyine karşı daima muhalif bir tavır sergiliyordu. Uğurlu Muhammed'i tutan bir başkası da Erdebil ve

Mugan'da oturan büyük Çekirli boyunun beyi idi. Otlukbeli Savaşı'ndan bir yıl sonra telkinlere kapılan Uğurlu Muhammed isyan edip vali bulunduğu İsfahan'dan kardeşi Halil'in idaresindeki Fars'a girdi ve Şiraz'ı zaptetti. Hasan Bey, Tebriz civarındaki yaylakta haberi alınca yanındaki askerleri hemen Fars'a gönderdi, kendisi de arkadan hareket etti. Durumdan istifade eden Çekirli oymağı Tebriz'i ele geçirdi. Fakat Uğurlu Muhammed, Şiraz'dan ayrılarak Irak'a doğru kaçtı. Hasan Bey de Çekirli oymağını ağır bir şekilde cezalandırdı. Maksud Bey yakalanıp hapsedildi, atabeyi ve Selçuk Şah Begüm'ün kardeşi Dana Halil Bey Müşâşa'lar'a sığındı. Amcası Üveys'in yanına giden Uğurlu Muhammed onunla birlikte yeniden harekete geçtiyse de isyanı bastırıldı ve Üveys öldürüldü (Rebîülevvel 880 / Temmuz 1475). Uğurlu Muhammed de Fâtih Sultan Mehmed'e iltica etti. Osmanlı hükümdarı bu ilticayı memnuniyetle karşıladı, kızını vererek onu Sivas valiliğine tayin etti.

881 (1476) yılında Hasan Bey dördüncü ve sonuncu Gürcistan seferine çıktı. Bu defa yanında din ve tarikat önderleri de vardı. Sefer neticesinde birçok ganimet ve esir alındığı gibi Kral Bagrat vergiyeye bağlandı ve Süffi Halil Bey merkezi Tiflis olan üç eyaletin valiliğine getirildi. Hasan Bey, Gürcistan seferinden hasta olarak döndü. Onun ağır hastalığı üzerine Selçuk Şah Begüm veliaht Halil'i Şiraz'dan getirtti. Ardından Hasan Bey'in öldüğü yolundaki haberler Uğurlu Muhammed'e de ulaştırıldı. Erzincan'a gelen Uğurlu Muhammed burada katledildi (Ramazan 882 / Aralık 1477). "Ebû'n-nasr" unvanıyla anılan Uzun Hasan 882 yılının Ramazan bayramı gecesi (6 Ocak 1478) vefat etti ve kendisinin yaptırdığı Nasriyye bahçesine defnedildi. Hasan Bey'i gören Venedik elçisi Kontarino Zeno onu lakabı gibi uzun boylu, yakışıklı ve hoşsohbet bir hükümdar olarak tasvir eder. Yine Venedikli bir tâcir İran'da benzerinin gelmediğini yazar. İslâm müelliflerinin hepsi meziyetlerini sayarak "sâhib-kırân" Hasan Bey'i överler. Onun en büyük hatası Osmanlılar'la çatışması olmuştur. Otlukbeli yenilgisi derin bir ruhî çöküntüye yol açmış, yenilmezlik inancını yok etmiştir. Ölümüne kadar geçen beş yıl içinde sadece Gürcistan'a bir sefer düzenlemesi muhtemelen bundan ileri gelmiştir. Hasan Bey özellikle malî ve adlî düzenlemelerle Akkoyunlular tarihinde önemli bir yere sahiptir. "Hasan Padişah Kanunları" adıyla anılan kanunnâmeler yazdır-mıştır. Bu kanunnâmeler vergi, idarî ve

içtimai hayatla ilgilidir. Göçebe ve köylülerden, şehirlerde yaşayan halktan, türlü zanaat ve meslek erbabından alınan vergilerin miktarları kanunnâmelerin en önemli konusunu teşkil eder. Hasan Padişah Kanunları, doğu ve güneydoğu vilâyetlerinde fetihten itibaren bir müddet kullanıldıktan sonra yerini Osmanlı kanunnâmelerine bırakmıştır. Ancak İran'da bu kanunlar uzun süre geçerli olmuştur.

Kaynaklarda, küçük yaştan beri sürekli mücadele içinde geçen bir hayat yaşamasına rağmen ilme değer verdiği ve âlimleri himaye ettiği belirtilir. Hacca giderken yanına gelen Ali Kuşçu'ya gösterdiği itibar ilim çevrelerinde büyük takdirle karşılanmıştır. Hasan Bey'in her hafta cuma gecesi âlimleri toplayarak onlara ilmî tartışmalar yaptırdığı belirtilir. 1470'te elçilikle Tebriz'e gelen Memlük tarihçisi İbn Ecâ, Hasan Bey'i âlimler ve başka ülkelerden gelen tüccarla konuşurken görmüştü; bir ziyaretinde de Tebriz, Şiraz ve Semerkant âlimlerini kabul edip onlarla sohbet ettiği şahit olmuştur. Bu toplantıda Buhârî'den bir hadis okunmuş ve ardından padişah için Türkçe'ye tercüme edilmiştir. *Kitâb-ı Diyârbekriyye* adlı Akkoyunlu tarihini Ebû Bekr-i Tihrânî'ye yazdıran ve eserin Akkoyunlular bölümündeki bilgileri ona anlatan Hasan Bey'dir. Onun Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'sini huzurunda okuttuğu da bilinmektedir.

Hasan Bey'in ayrıca kuvvetli bir boy asabiyeti olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Oğuz Han'ın ve onun torunu Bayındır Han'ın şerefli soyundan geldiğini ifade ediyordu. 875'te (1470) Amasya'da oturan Şehzade Bayezid'e gönderdiği bir mektupta eskiden Mangışlak, Hârizm ve Türkistan'a dağılan Bayındır ve Bayat ulusları ile Oğuz iline mensup olanların katına geldiklerini yazmıştır. Hasan Bey, Akkoyunlu oymağının bağlı olduğu Bayındır boyunun damgasını devletinin sembolü yapmıştır. Bu sebeple Bayındır damgası sadece paralarda değil resmî evrak üzerinde, kitâbelerde, hatta bayraklarda da görülür. Hasan Bey'in Kur'an-ı Kerim'i Türkçe'ye çevirtip huzurunda okuttuğuna dair bilgiler de vardır. Kaynaklarda onun cami, medrese, kervansaray ve zâviye gibi birçok eser yaptırdığı kaydedilir; ancak çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunda muhtemelen Safevîler'in farklı bir dinî ideoloji ile İran'a hâkim olmasının önemli rolü vardır. 1514'te Tebriz'e giren Osmanlılar, Uzun Hasan Bey'in camisini de harap halde bulmuşlardı. 2 akçe değerinde "hasanbegî" adlı para darbettirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), VII, 483-484; a.m.f., *Havâdisü'd-dühûr* (nşr. W. Popper), Berkley 1930-32, bk. İndeks; İbn Ecâ, *Târîhu'l-emîr Yeşbek ez-Zâhiri* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Tuleymât), Kahire, ts. (Dârü'l-fikri'l-Arabî), s. 104-119; Ebû Bekr-i Tihrânî, *Kitâb-ı Diyârbekriyye* (nşr. Necati Lugal – Faruk Sümer), Ankara 1993, tür.yer.; Âşıkpaşazâde, *Târîh* (Atsız), bk. İndeks; *Fâtiḥ Devrine Ait Münşeât Mecmuası* (nşr. Necati Lugal – Adnan Erzi), İstanbul 1956, s. 11-22; *Mirhând, Ravzatü's-şafâ*, Leknev 1352, VI, 291-296; *Tâcizâde Sâdi Çelebi, Münşeât* (nşr. Necati Lugal – Adnan Erzi), İstanbul 1956, s. 13-35; İbn Kemâl, *Tevâriḥ-i Âli Osmân*, bk. İndeks; Hândmîr, *Ḥabîbü's-siyer*, Bombay 1258, II, 186-191; Mîr Yahyâ Kazvînî, *Lübbü't-tevâriḥ* (nşr. Seyyid Celâleddîn-i Tahrânî), Tahran 1314 hş., s. 232; Gaffârî, *Cihân'ârâ* (nşr. Müctebâ Mînovî), Tahran 1343 hş., s. 251-253; Hasan-ı Rûmlü, *Aḥsenü't-tevâriḥ* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1349 hş., bk. İndeks; Feridun Bey, *Münşeât*, I, 277-288; *A Narrative of Italian Travels in Persia in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (ed. Charles Grey), London 1873, s. 173, 178; W. Miller, *Trebizond: The Last Greek Empire*, London 1926, s. 97-123; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 190-195; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki Altınordu, Kırım ve Türkistan Hanlıklarına Ait Yarlık ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 119-134; Mahmûd Gâvân, *Riyâzü'l-inşâ* (nşr. C. İbn Hüseyin – G. Yezdânî), Haydarâbâd 1948; H. Busse, *Untersuchungen zum Islamischen Kanzleiwesen an Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Caire 1959; *Esnâd ve Mükâtebât-ı Târîḥ-i İrân* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran 1341 hş., s. 392-395; *Fermânḥâ-yı Karakoyunlu ve Akkoyunlu* (nşr. Hüseyin Müderres-i Tabâtâbâî), Tahran 1352 hş., s. 61-79; *et-Târîḥu'l-Güyâşî* (nşr. Tânk Nâfi' el-Hamdânî), Bağdad 1975, s. 377-392; J. E. Woods, *The Aqquyunlu*, Chicago 1976; Ömer Lütfî Barkan, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *TV*, sy. 1-2 (1941), s. 91-106; Adnan Sadık Erzi, "Akkoyunlu ve Karakoyunlu Tarihi Hakkında Araştırmalar", *TTK Belleten*, XVIII/70 (1954), s. 261-296; Bekir Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılar'a Karşı Katî Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı-Akkoyunlu Harbinin Başlaması", a.e., XXI/82 (1957), s. 261-269; a.m.f., "Fatih Sultan Mehmed Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meşalesi", *TAD*, II/2-3 (1964), s. 67-81; Şerafettin Turan, "Fâtiḥ Sultan Mehmed Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik", a.e., III/4-5 (1965), s. 63-138; Faruk Sümer, "Akkoyunlular", *TDA*, sy. 40 (1986), s. 1-38; V. Minorsky, "Uzun Hasan", *IA*, XIII, 91-96; a.m.f. – [C. E. Bosworth], "Uzun Hasan", *EP* (İng.). X, 963-967. FARUK SÜMER

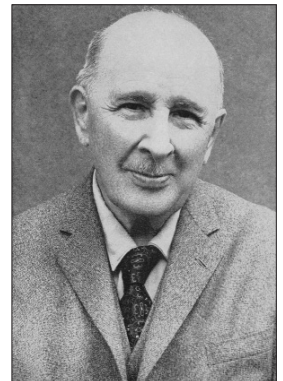
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1888-1977)

Osmanlı tarihçisi.

23 Ağustos 1888'de İstanbul Eyüp'te doğdu. Babası Mehmed Latif Efendi, anesi Râtime Hanım'dır. İlk öğrenimini aynı semtte tamamladı. Ardından Soğukçeş-

me Askerî Rüşdiyesi'ne girdi, iki sene sonra Beyazıt Merkez Rüşdiyesi'ne nakledildi. 1904'te rüşdiyeyi bitirip Mercan İdadisi'ne kaydoldu. Kendi ifadesine göre tarih ve coğrafya derslerine duyduğu ilgi bu sıralarda başladı. 1910'da idâdî diplomasını aldığı gün İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Şubesi'ne kaydını yaptırdı. Dârülfünunda Ahmed Midhat Efendi, Abdurrahman Şeref, Ali Ekrem, Mehmed Âkif, İzmirli İsmail Hakkı, Hüseyin Dâniş, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Hamdullah Suphi gibi hocalardan ders gördü. 1912'de dârülfünundan mezun olunca ilk tayin edildiği Kütahya İdadisi ve Sultânisi'nde sekiz yıl tarih-coğrafya öğretmenliğinde bulundu. Burada iken Kütahya tarihi üzerine araştırmalar yaptı ve kaynak topladı. Hazırladığı çalışma sonradan Maarif Vekâleti tarafından yayımlanmış (İstanbul 1932), kendisine de Kütahya Meclisi tarafından Kütahya fahrî hemşehriliği verilmiştir.

Şubat-Eylül 1922 tarihlerinde Kastamonu Lisesi'nde tarih öğretmenliği yaptı. *Açıksöz* gazetesinde tarih yazıları yazdı, İsmail Habip Bey'in bulunmadığı dönemlerde gazetenin başmuharrirliğini üstlendi. Kasım 1922 – Ekim 1925 arasında bir taraftan Karesi Lisesi ve Karesi maarif müdürlüğü görevlerini ifa ederken aynı zamanda bu şehirde *Karesi Lisesi Salnâmesi*, *Karesi Vilâyeti Tarihçesi*, *Karesi Meşâhiri* adlı eserlerini neşretti (İstanbul 1341). Mahallî tarih ve simalar hakkında her biri kısa birer araştırma olan gazete makaleleriyle başlayan yayın hayatı Anadolu'da görev yaptığı Kütahya, Kastamonu, Sivas, Balıkesir şehirleriyle ilgili kitâbeler üzerine yaptığı çalışmalarla devam etti; Anadolu kitâbelerini 1927 ve 1929 yıllarında iki büyük cilt halinde yayımladı. Bir süre Maarif Vekâleti umumi müfettişliğinde bulundu ve ilk tadrîsat umum müdürlüğü yaptı. 9 Kasım 1927'den 1950 yılına kadar yirmi üç yıl aralıksız Balıkesir millet-

İsmail
Hakkı
Uzunçarşılı